وەرزو ساڵنامەی کوردی لە پەندو قسەی نەستەقی کوردی دا

د. شوکریە ڕەسوڵ

پێشەکی:

(پەنـدی پێشینیـان بەشێکی گرنگی فۆلکلۆرە. بەرزیو جوانیی زمان، لایەنی کۆمەڵایەتیو ئابووریو ڕامیاریو فەلسەفی ژیـانی گەلی کوردمـان بۆ دەردەخـات. . پەنـدی پێشینیـان کە بەشێکە لە فۆلکلۆر. . کۆمەڵێ تاقی کردنەوەی خۆشیو ناخۆشی چینـەکـانی گەل دەردەبڕێو لە شارەزاییو پسپۆڕیی پێشینـانەوە سازبـووە، لە دڵ و دەروونیـانـەوە هەڵ دەقوڵێو لەسەر زاریان بۆ پتەوکردنی قسەکانیان بەکاری دەهێنن.

پەنـدی پێشینیـان لە ئەنجـامی ڕووداوێکی ڕاستـەوخـۆو ناڕاستـەوخـۆ دروست بووە، بووە بە دەستـوورو یاسایەکی ژیانی کوردەواری. بە بۆنەی هەموو ڕووداوێکەوە پەند بەکارهاتووە.)

«کـورد بیـری لەوە کردۆتـەوە کە یاسـای سروشت و مرۆڤ هەمـیشـە لە گۆڕان دایـە. ئەم گۆڕانـەیش بە پێـی گۆڕانـی دیاردەکانی سروشت و دەوروبەری مرۆڤ بە ئەنجام دێ. یەکێ لەو دیاردە سروشتییانەی ژیانی گەل، گۆڕانی دەوروبەرو ئاوو هەواو وەرزەکـانی ساڵـە. کە هەریـەکـەیان جۆرە ناوێك و جۆرە خاسیەتێکی تایبەتیان بۆ ڕازاندنەوەی دەشت و کێوو هەڵسوکەوتی مرۆڤ لەگـەڵ وەرزەکـانـدا دروسـت کردوە. ئەم گۆڕان و هەڵسوکەوتەی خەڵك، ئەرك کێشانیان لە ژیان دا بووەتە هۆی دروست بوونی وەرزەکـانی ساڵ بە هۆی سوڕانـەوەی زەوی بە دەوری ڕۆژدا، سوڕانـەوەی مانـگ بە دەوری زەویدا، ساڵنامـەیـەکی کوردی پێـك هێنـاوە، لە ئەنجامی ڕەنگدانەوەی شێـوەی ژیـانی گەل و ئاوو هەوای ناوچـەکـە درووست بووە، ئەمـەش بە هۆی هەڵاتـن و ئاوابـوونـی ڕۆژ و دەرکـەوتـنی ئەستێـرەکـانی «گـەلاوێـژ و حەوتـەوانـەو سیوەیل و کاروان کوژەو قوتب» حسـاباتی ساڵ و مانـگ و وەرزەکـانیان زانیووەو تەجروبە کراوە. لای کوردەوار هەرکـاتـێ ڕۆژ لەلای دەسـتـە ڕاسـتـەوە گەڕایەوە بۆ لای دەستە چەپ، ئەمە سەرەتای زستانە، کاتێکیش گەیشتـە ئاوابـوونی ئەستێـرەی گەلاوێژ نیوەی زستانە، هەرکە لە جێگـای ئاوابـوونی ئەستێـرەی تەرازوو ڕەت بوو، سەرەتـای بەهـارە، ئینجـا کە گەڕایـەوە بۆ لای دەستـەڕاست، ئەوە نیـوەی هاوینـە، خۆ ئەگـەر ئەستێـرەی گەلاوێـژ هەڵات، ئەوە نیـوەی هاوینە، هەرکاتێ بەرانبەر تەرازوو بۆوە، ئەوا سەرەتای پایزە، کە گەیـشـتـەوە جێـگـای گەلاوێـژ، ئەوەیش نیـوەی پایـزە، هەروەختێکیش گەڕایەوە بۆ لای دەستەچەپ، ئیتر سەرەتای زستانە.[1] جا بە هۆی تاقی کردنەوەی ئەم شێوانەو سیستێمی ناوچەکە،[2] لە پەندی پێشینان دا ئەم لایەنانە ڕەنگی داوەتەوە. ئەگەر بڕوانینە هەڵکەوتی نەخشەی کوردستانی عیراق و جۆری ئاوو هەواکـەی بە پێی ناوچـەکـانی، بۆ هەروەرزێـك، چەندین پەندو قسەی نەستەق[3] لە ڕازاندنەوەو خەملاندنی وەرزەکەدا کە وشیاریو دنیا دیدەیی کورد لە پەندی پێشینان دەردەخات وتراوە.

لەم لێکـۆڵینـەوەدا، کە ڕەنگـە هێشتـا دەستی لێکـۆڵەرەوەی، نەگـەیشتبێتێ دەمـانەوێ هەندێ لایەنی شاراوەی پەندی کوردی بە پێـی ساڵنـامـەی کوردیو وەرزەکـانـی ساڵ و ئاوو هەوای ناوچەکە، هەڵکەوتی باری جوغرافی ناوچەکە باس بکەین.»

پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردی لە ڕووی ئاوو هەواوە

«ئـاشکـرایـە کوردستـانی عێـراق لە چەنـد زەویو زارێکی دەشتـاییو کەژاوی پێـك هاتـووە. ئەم وڵاتـە لە ٦٪ پێـوانـەی عێـراقی گرتـۆتـەوە. سنـووری لە باکـوورەوە لە چیای بێخێرەوە

دەست پێ‌دەکات. لە باکووری ڕۆژئاواوە لە نزیك زاخۆوە بە چیای سپی ڕیزی لای دهۆك و چیای ئاکرێ‌دا (کە شاری ئاکرێ بەلاپاڵیەوەیە). ئەنجا بە چیای هەیبەت سوڵتان و چیای سەگرمەو قەرەداغ دا دەڕوات. لە باشوورەوە لە بەستەکەی دەربەندیخان دا دوایی دێت. ئینجا بەرەو سنووری ئێران درێژ دەبێتەوە.»

ئەم چیاو سروشتانە دیمەنی ڕەسەن و تایبەتی‌یان بە ناوچەکە بەخشیوە. ئەم ناوچانە بە هۆی بارو هەڵکەوتی ڕووی خاکی عیراق بە گشتی‌و کوردستان بە تایبەتی لە ڕووی ئاوو هەواو پلەی گەرماو سەرماو ڕووەکەوە، جیاوازە.

ئەگەر گەشتێك بە ناو ئەو پەندو قسەی نەستەقانەدا بکەین کە پەیوەندی‌یان بە وەرزەکانی ساڵەوە هەیە دەبینین ئەوانە لەسەر بنچینەو بناغەی ئاوو کەش و هەوا دانراون و بە پێی بەرهەم و زیاد بوونی بەرهەمی کشتوکاڵی‌و ئاژەڵەوە گرنگی بە ئاوو هەواو کەشەکان دراوە. وبە گشتی ئاوو هەوای کوردستان بە پێی پلەی گەرماو سەرما دەگۆڕێ. هاوینی ناوچەی گەرمیان گەرمەو بەهارو پایزیشی کورتە. هەرچی ژووروی کوردستانە ئاوو هەوای کوێستانی‌یە. واتە زستانی درێژو ساردەو بەفرو بارانێکی زۆر دەبارێت و بەهاریشی زۆر کورتە، زۆرجاریش بەهار لەگەڵ زستان دا یەك دەگرنەوە.

کەواتە بارو دۆخی جوغرافی کوردستان کارێکی گەورەی لە ئاوو هەواکەی کردووە. وەرزەکانی ساڵ بە گوێرەی ناوچە جیاوازەکانی گەرمیان و کوێستان دەگۆڕێن و وەرزەکانیش هەریەکەیان بەسەر ساڵ دا بە گوێرەی دابەش بوونیانەوە دابەش دەبن. هەروەرزێکیش بەسەر چەند مانگێك دا دابەش دەبێ‌و مانگەکانیش هەریەکەیان ناوێکی تایبەتیان هەیە لەناو مانگەکانیش دا چەندین زاراوەی جۆراوجۆر پەیدابووە، هەرکامێکیان بگری نیشانەی ساردی‌و گەرمی‌و تایبەتیەتی خۆی هەیەو بە هۆی بەرووبوومی کشتوکاڵەوەو چۆنیەتی تایبەتیان لێك دەدرێتەوە. ئەم ئاوو هەوایەش کارێکی زۆری لە جۆرەکانی ڕووەك کردووە. هەر بۆ نموونە لە ناوچە شاخاوی‌یەکان دا چەندین جۆرە گوڵ و گیاو شینایی دەڕوێت. ئەم گوڵ و گیایە دەشت و دەرئەخەملێنێ‌و ئەوە دەردەخات کە ناوچەی چیا چ کارێك دەکاتە ئەو هەندە بارانەی لەم ناوچەیەدا دەبارێ‌و باخ و باخاتی دارمیوەی هاوینە بە تایبەتی ترێ‌و گوێزو چوالەو قەیسی‌و قۆخی پێدا بلاّبوّتەوە. ئەم جیاوازی بەرووبوومە وەك دەرکەوتووە، تەنها بە هۆی زەوی‌یەوە نی‌یە، بەڵکو ئەم هۆیانەش کاری تێ‌دەکات:

١ - دووریان لە هێڵی یەکسانی‌یەوە.

٢ - زۆری بەرزی زەوی.

٣ - چڕی ڕووپۆشی ڕووەك.

ئەمانە لە گۆڕانی ئاووهەوای وەرزەکانی ساڵ دا هۆیەکی سەرەکین. کورد بە هۆی جیاوازی ئاوو هەواو ڕەگەزەکانی‌یەوە کە باو بارانە توانیویەتی حسابێك بۆ ساڵنامەی بەپێی کات و[٤] شەوو ڕۆژ و هەفتەو مانگ و وەرزەکانی‌یەوە بکات. (پەندی پێشینیانی کوردی جێگایەکی تایبەتی لەم بابەتە گرتووە کە لە ئەنجامی تاقی کردنەوەو هەڵسەنگاندنی بەرووبوومی ساڵانەو کەم بوونی بەرهەم و هۆیەکانی کەم و زۆری بەرهەمەوە توانیویانە بیروڕای خۆیان لە ڕستەیەکی کورتی پڕواتاو زاراوەیەکی تایبەتی ئەو وەرزەدەربڕن. ئیتر لەمەوە پەند بۆ وەرزەکان سەری هەڵ داوەو وەك لە پێشەوە دەست نیشانمان کردن هەموویان لە ئەنجامی تاقی کردنەوەوە درووست بوون لەگەڵ هەڵسوکەوتی ژیان و مل ملانێ‌کردن بووە لە سروشت دا.)

وەرزەکانی ساڵ لە پەندی پێشینان و قسەی نەستەقی کوردیدا

ئاشکرایە ئاوو هەوای ناوچە شاخاوی‌یەکان بە پێی پلەی گەرماو سەرما، یاخود لە ڕووی باو بارانەوە دەگۆڕێ کە هەریەکە لەم ڕەگەزانە کاری گشتی لە ئاوو هەوای کوردستان کردووەو بە شێوەیەکی گشتی لە کوردستان دا دوو وەرزی سەرەکی بە ئاشکرا دیارە:-

(١) وەرزی گەرما، یا هاوین

(٢) وەرزی سەرما، یا زستان

وەرزی زستان

لە تەشرینی دووەم (بەفرانبار) کە مانگی یەکەمی زستانە تا

کۆتایی (ئازار) یاخود (بانەمەڕ) دەست پێ‌دەکات... ئاوو هەوا لە زستـــان دا بە پێی ناوچـــە جیـاوازەکـان کە (بـا) دەگـرێتـەوە دەگـۆڕێ. لەم وەرزەدا هەورێکی زۆر رووی ئاسمـان دەگـرێ‌و بارانێکی زۆر دەبارێ، لەم مانگەدا (بەفرانبار) شەو درێژ و ڕۆژ کورتـەو (چلە)ش دەست پێ‌دەکـات. لە ژووررووی کوردستـان زستانێکی سەخت و سەرماو سۆڵە دێت و بارانێکی زۆر دەبارێت بە تایبـەتی لە (٢١)ی کانـوونی یەکـەم (ڕێبـەندان) تا کۆتایی کانوونی دووهەم (ڕەشەمە) کە (برجی پیرەژ ن)[٥] یاخود سەرمای پیـرەژ ن و پیـرە سەرمـای پێ دەڵێن. لەم کاتـەدا دنیـا زۆر سارد دەبێت و زەوی دەیبـەستێ‌و بەفـرێکی زۆریش لەسـەر چیـاکـانی کوردستـان دەبـارێت و لە داوێنی چیـاکانیشەوە کۆ دەبێتەوەو زۆر جاریش ڕێگـاویـان دەگیـرێت. لە مانگی (ڕێ بەنـدان) کە بەفرەگەورە کەشی پێ ئەڵێن. کە هاتووچۆکەم ئەبێتەوە بە تایبەتی لە هەنـدێ شاری وەك دهـۆك، ئامێـدی‌و ڕەوانـدزو زاخـۆو سلێمـانی‌و کۆیـەو پێنجـوین و چوارتـابـەم بۆنـەیەوە گەلێ پەندی پێـشـینـان لە زووی ساردی ئەم وەرزەوە دروسـت بووە کە ڕەنگدانەوەو خاسیەتی ئەم مانگە دەردەخات وەکو:

بە زستان جـارێك ئـەڵێن ساردە[٦]

یـاخـود

یەك جار بە زستان ئەڵێن ساردە.

کورد بەپێی هەڵسوکەوتی لەگەڵ ئەم وەرزەدا هەر لە مێژەوە بۆی دەرکەوتووە کە زستان ئەگەر لە سەرەتاوە سارد بوو ئەوە ئەو وەرزە هەر سارد دەبێ، هەر بۆیـە لە پەنـدێکی تردا زیـاتـر ئەوە چەسپیوە کە: سەرمای زستان لە ئەوەڵەوە دیارە.[٧]

خۆ ئەگـەر سەرەتـای زستـان سارد نەبێت ئەوە لە کۆتـایی‌دا دنیـاسـارد دەبێت و بە پێچـەوانـەی پەنـدی سەرەوە.... لەم بارەیەوە کورد دەڵێ:

زستان یا سەر وەشێنە

یـا دوا وەشـێـنـە[٨]

ئەگـەر زستـان دنیـا خۆش بوویێ بە لای کوردەواری‌یـەوە شتێکی سەیربووە چونکە سفەتی زستان ساردی‌و سەرماو سۆڵەیە جا ئەگـەر زستـان خۆش بوویێ لە کۆتـایی‌دا جەزرەبـەی خۆی هەرگەیاندووە بۆیە کورد (خۆشی زستان و زەردەخەنەی دوژمنیان بە یەك چاو تەماشاکردووە) وەك دەڵێ:

(بە خۆشی زستان و زەردەخەنەی دوژمن باوەڕمەکە)[٩]

کورد بە هۆی هەوریشەوە توانیویەتی حسابی باران بارین بکات ئەویش بە هۆی ڕەش و سووری‌و تاریـکـی‌و ڕوونـی هەورەوە، ئەگـەر هەور ـ دوور کەوتـەوە ئەوە باران نابـارێت و کاروان بە ئاسانی دەڕوات.... ئەگەر لە قبلەوە هەور تاریکی کرد ئەوە باران دەبارێ‌و ئەگەر باران خۆشی کردەوە ئەوە نیشانەی خوشی‌یە لەم بارەیەوە کورد وتویەتی:

هـەور ڕۆیـی بـۆ شـارەزوور

کاروان بڕۆ بۆ ڕێگەی دوور

هەر لەم ڕووەوە پێشینـان باوەڕیـان وابـووە ئەگـەر هەور بەرزو بەری ئاسمان ڕووناك بێ ئەوە باران نابارێ، یاخود ئەگەر هەور سپـی بێ‌و بای لەگـەڵ دا بوو دەڕەوێتـەوەو دوور دەکـەوێتـەوە پێشینیان لەم ڕووەوە وتوویانە:

هـەوری تـاڵە

گرمـەو ناڵـە

چەخماخەی جەخت

بـارانی سەخـت

کورد هەر لەم وەرزەدا، واتـە وەرزی زستـان. ئامـۆژگـاری جوتیار دەکات ئەگەر هەوری سوور هات نیشانەی کەم بارانی‌یەو ئەگـەر هەوری ڕەشیش هات ئەوە نیشـانـەی شەستـە بارانەو لەم بارەیەوە لە پەندی پێشینان دا ئەو تاقی‌کردنەوەیە دەرکەوتووە کە دەڵێ:

هەکە هات عەڤری سور لە بەیانی[١٠]

خـوە بـدە بـن بـە یـارانـی

هەکە هات عەڤری ڕەش لە هێڤارانی؟

خـوە بـدە بـن نـەهـانـیـانـی[١١]

لە پەنـدێکی تری پێشینـان دا کورد گەیشتـۆتـە ئەوەی کە لە هەر شتێك دا جۆرە سفەت و خاسیەتێکی تایبەتی دەربخات.

لە زستان شەوێ

لە پیران تەوێ

لە بۆرە سواران هەوێ[١٢]

لە پەنـدێکی تـردا زیـاتـر خاسیـەتی ئەم وەرزەو وەرزەکـانی تـر دەردەکـەوێ وەك ئەوەی وەرزی زستـان لەبـەر ساردی‌و سەرمـاو سۆڵـەی مرۆڤ حەز بە ئاگـرو گەرم کردنـەوەی خۆی دەکـات بە

پێــچــەوانــەی وەرزی بەهــار. کە مروڤ ئارەزووی چوونــە سەیــرانیــەتیو بەروبـوومی زەوی زۆر دەبێت و ئاژەڵ و پەلـەوەر زاوزێ دەکــەن بە فراژی دەکـەون، وەرزی هاوینیش میـوە زۆر دەبێت و ڕەزو بێستانیش بە میوەی هەمە چەشنە دەڕازێتەوە وەك لەم پەندەدا دیارە:

زستانان ئاگرو ئەز
بـواران ئـەزو پەز[13]
هاوینان ئـەزو ڕەز[14]

لە ناوچــە شاخــاوییــەکـان دا مانگی شوبـات بە مانگی سارد دادەنــرێ کە بەفـرو باران دەبـارێو هەر زیـاتـر بۆ سەلمـانـدنی ئەوەش کورد دەڵێ:

شوباتی بەفرو باتێ
کــچ ژ گـیـاتـێ
کـور ژ داراتــێ

لە ڕووی زستانەوە مرۆڤ هەوڵ دەدا لەم وەرزەدا خۆی پۆشتە کاتەوەو بەرگی گەرم لەبەر کات بە پێچەوانەی هاوینەوە مرۆڤ هەوڵ دەدا جل و بەرگی سووك لەبــەر کات لەبــەر گەرمی ئاوو هەوا جا لەم ڕووەوە پێشینـان ئامـۆژگـاری خەڵکیان بە پەندیکی کورتی پڕ واتــا کردووە، کە زستـان چەنـد جل و پەڕۆوپیـتـاڵ لە خۆی بپۆشێو چی دەست کەوت لە بەری بکات باشترە، وەك دەڵێ:

زستانان پینەو پەڕۆ
هاوینان ورد ورد بڕۆ[15].

وەرزی زستان برێتییە لە چەند مانگێك، هەر مانگەش لە ڕووی ساردیو جۆری بەرووبوومییەوە ناوێکی تایبەتی هەیە، هەر مانگەش چەند حەوتوویەکی هەیە کە هەریەکەیان نیشانەی خۆیو ڕووداوو چیــرۆکــێـکـی لەو ماوەیــەدا بە هۆی ساردیو بەرووبوومی ئەو کاتەوە دەردەخات وەك مانگی (بەفران بار) کە مانگی یازدەیە یەکەمی مانگی زستانەو مانگی (ڕێبەندان) کە ناوەڕاستی زستانەو بەفرو بارانێکی زۆر دەبارێت و ڕێگاویان بە بەفر دەگیرێو بەفر ڕێژەیەکی تایبەتی لە ئەستووری داگیر دەکات بە تایبــەتی ناوچــە سەختــەکـانی وڵات. لەم مانگـەدا (چلەی زستان) دەست پێ دەکات.[16] کۆتایی زستان لە مارت دایە کە مژدەی بەهـارو نەورۆزو گوڵانـە. وەرزی زستـان وەك لە پەندی پێشینـان دا ڕەنگی داوەتـەوە بەسـەر (دە) حەوتوودا دابەش بووەو هەر حەوتوویەکیش ناوێکی تایبەتی خۆی هەیە وەك:

ناوی هەفتەکان	سەرەتای هەفتەکان بە مانگی کوردی
١. پێدڵخە (بەرخندە)	١٢ی بەفرانبار
٢. بێرەندە (بێڵندە)	١٩ی بەفرانبار
٣. میرەم	٢٦ی بەفرانبار
٤. ئۆغەن	٣ی ڕێبەندان
٥. پیت	١٠ی ڕێبەندان
٦. پاڵوز (پاڵ)	١٧ی ڕێبەندان
٧. خدر	٢٤ی ڕێبەندان
٨. ئەلیاس (پشکۆی هەوا)	١ی ڕەشەمێ
٩. پشکۆی ئاو	٨ی ڕەشەمێ
١٠. پشکۆی زەوی	١٥ی ڕەشەمێ[17].

بە لێکدانەوەی حەوتووەکان بە ناوی تایبەتی مانگەکانی زستان دا بۆمان دەردەکەوێ بێدڵخە (بەرخند)و (میرەم) لە حەوتووە هەرە ساردەکانی وەرزی زستانە کە زریان و باوبۆران و ڕەهێڵەو ساردی دەست پێ دەکات. هەرچی حەوتەی میرەم و ئۆغەنیشە کە ناوی ژن و مێردێکە.[18] دەگرێتەوەو چیرۆکێکی فۆلکلۆرییان لەسەر وتراوەو لەبەر ساردی زستان و گۆڕانی ئاوو هەوای ئەو مانگە بە هەفتەی پێنجەم و شەشەمی هەفتەکانی ڕێبەندان دەڵێن پیت و پاڵۆس یاخود (پیت و پاڵۆز)[19] (پاڵ). بەم بۆنەیەوە سەرمای ئەم مانگە هەرچەندە ڕێبەندانە لەبەر بەفری زستان بەڵام لە ڕووی کەشەوە هەواکەی زۆر ساردە لەم ڕووەوە، ئەم دوو هەفتەیە لە پەندی پێشینیانی کوردیدا ڕەنگی داوەتەوە کە:

پیت پاڵۆز ساڵ بووئاڵۆز.

یــاخـــود:

پیت ئەگەر لە خۆت نەریت بە کەرتك دەبیت.

یـــا:

پـیـتی پـیـت کـرد سـالـی فـیـت کـرد.

هەردەر بارەی هەفتەی پاڵوزیش وتویانە:

پاڵوز ساڵی کرد ئاڵۆز.

یـاخـود:

پـال دەپـاڵـێـنـێ.

دوابـەدوای هەفتـەی پیت و پاڵـۆس هەفتـەی خدرو ئەلیـاس دوابـەدوای یەك دێن لە یەکـەم ڕۆژی ئەو حەوتـەیـەدا بای وادە هەڵ دەکـات، بەفـر دەتـوێنێتـەوە. ئیتـر ساردیو سڕی نامێنێ، مژدەی هاتـنـی نەورۆزە - چونـکـە هەژدە ڕۆژی بۆ نەورۆز نەمێنێ[20]..... و پەنگری هەوا بەر هەفتەی ئەلیاس دەکەوێ کە سەرەتـای هەفتـەی یەکـەمی مانگی ڕەشـەمێ دەکـات..... دەربـارەی خۆشی ئاوو هەواو بەفـر توانـەوەو مژدەی خۆشی ئەم مانگە کورد وتوویە:

خدرو ئەلیاس ساڵیان کرد خەلاس

کورد بۆیـە وای وتـوە، چونکـە حەزرەتی خدرو ئەلیـاس لە کاتی تەنگانەدا فریای خەڵك دەکەون. لە سەرماو سۆڵەی چلەی زستان ڕزگاریان دەکەن. لەم دوو هەفتەیەدا. ئاوو هەوا خۆش دەبێت و کەش بەرەو گەرما دەچێت هەر لەم بارەیەوە لە پەندی پێشینان دا ئەم ڕاستی‌یە دەرکەوتووە کە دەڵێن:

کـە هـات خـدر
عارد دەبێ پەنگر[21]
پەیدادەبێ کەنگر

خۆ کە هەفتـەی ئەلیـاس هات ئەوە بە تەواوی دنیـا خۆش دەبێو ساڵیش لە سەرما ڕزگاری دەبێ. کورد لەم بارەیەوە وتوویەتی:

کە هات ئەلیاس سەرما دەبێ خەلاس[22]

یـاخـود:

کە هات ئەلیاس ساڵ دەبێ خەلاس[23]

هەفتـەی ئەلیـاس واتـە (پشکـۆی هەوا)و پشکـۆی ئاوو پشکـۆی زەوی بەرمـانگی (ڕەشـەمێ)[24] دەکـەون کە مانگی کۆتـایی ساڵـەو کۆتـایی زستـانیشـە لە ساڵنـامەی کوردی‌دا، لەم مانگەدا دەشت و دەر لەبەر شین بوونی گوڵ و گیا ڕەنگی ڕەش هەڵ دەگـەڕێت. هەر بۆیـە وتوویانە (ڕەشەمانگە)وە هەندێکی‌تر ئەم مانگەو ناوەکەی بە چەند شێوەیەك لە ناوی (ڕەشەمێ) یان کۆڵیـوەتـەوەو بۆ هەریـەکـەشیـان نیشانەو بەڵگەی تایبەتی هەر لە ناوەکەوە باس دەکەن.

هەروەك لەگـەلێ ڕووەوە ڕوونمـان کردەوە مانگی ڕەشـەمێ مژدەی خۆش و هاتنی وەرزێکی خۆشی بەدواوەیەو گوڵان دەست بە پشکووتن دەکەن: سرووشت بەرەو ڕازانەوەو جوانی دەڕوات، ئاژەڵ و مەڕو ماڵات دەبووژێنەوە، بەرووبوومی زەویو ئاژەڵ لە زۆر بوونـایـە... بەم بۆنـەیـەوە ئەم مانگـە لە گەلێ ڕووەوە لە پەندی پێشینان دا ڕەنگی داوەتەوەو هەریەکەیان مەبەستێك دەگەیەنێ:-

ڕەشەمە ڕەش و تووشە
نە (کا) ماوە نەپووشە

ڕەشـەمێ ڕەشـەمێ‌یـان
دەغڵ بڕاوە لە کەندوان
بە شەڕ دێنێ بوك و خەسووان

بەم شێوەیەش دەوترێ:

ڕەشـەمـە ڕەشـکـی ڕەوان
بە (تار) دەکا (چار)و کـەندوان
بە شەڕ دێنێ بووك و خەسووان
ڕۆژ دەبێتە (سار)
نان دەبێتە (نار)[25]
ڕەشەمەو ئادار - دوونە دەبنە چار
زك دەبێتە چار - پیاو دەبێتە قار
کات دەبێتە عەبدا - نان دەبێتە کار

پێشینیـان بۆ هەر وەرزێـك لە وەرزەکـانی ساڵنـامـەی کوردی پەندو حەکایەت و سەرگوزشتەو دەمەتەقێ‌یان درووست کردووە. کە لە ئەدەبـی سەرزاری‌دا ڕەنـگـی داوەتـەوەو بووە بە موڵـك و سامانی نەتەوەی کورد: چونکە لە گیان و سەرچەشمەی ژیانی ئەوان هاتـوتـە دەرەوەو پسـپـۆڕان و شاعیـرانیش ئەم ئەدەبـە سەرزاری‌یـەیـان بۆ پتەوکردنی هۆنراوەکانیان وەرگرتووەو شیعریان بەسـەر وەرزەکـانی ساڵ دا وتـووە. یەکێ لەو شاعیـرانـەی کە تابلۆیـەکی ساڵنـامـەی کوردی بۆ نەخشـانـدووین مامـۆستـا نەجمـەدین مەلایـە. بێجگـە لەم شاعیـرە گەلێ شاعیـری وەك پیـرەمێـردو گۆران و کامـەران موکـری لە جوانی وەرزەکـانی ساڵ دوواون و گەلێ هۆنـراوەیـان هۆنیـوەتـەوە کە لە واقعی سروشتی کوردوستانەوە هەڵ قولاون هەروەها یەکێکی، وەك نەجمەدین مەلا لە هۆنـراوەیـەکی‌دا وەرزی زستـان، بە دەیـەمین مانگی دانـاوە،

ئێمـــەش لە کوتـــاییـە باسی. ئەم وەرزە بە پێـویستمـان زانی لە ئەدەبی نووســـراودا[٢٦] تۆمـاری بکـەین. با بزانین شاعیـر چۆن نەخشەی وەرزی زستانی بۆ نەخشاندووین و سیفەتی تایبەتی ئەم وەرزەی چۆن بۆ دەرخستووین کە لە کاتێك دا دەڵێ:

دەیەم بەفرانـبار سـەرەتـای زسـتـان
ئـەوەی پـێ ئەڵێن بـەهاری مەستان
سپی پۆش دەبـێ دەشـت و هەردو شاخ
ئیتر نابینـی سـەوزە لـەناو بـــاخ
یازدەمین مانگیش کە (ڕێبەندان) ـە
بۆ ئامشۆی دۆست سـەخـت و گـرانـە
بەفر ئەبارێ تا پـشـتێنـەی پـیاو
هاوین دڵ گەرمین ئەیکەین بە بەفراو
دوازدەمـین مانـگی (ڕەشەمێ) دادێ
مژدەی نەورۆزو گوڵانی هاپێ
بـەم پێیە ساڵ و مـانگمان تـەواوە
لە زۆرداری چەرخ کـورد نـەگۆڕاوە

وەرزی بەهار

ئەگەر وەرزی زستان بە ساردیو بەفرو باران و سەرماو سوڵە ناســـراوە ئەوە بەهـــار بە وەرزێکی خۆش و سەیـــران و گەشت و گوزار ناسراوە کە سروشت بەرگی جۆراوجۆر دەپۆشێ ئاوو هەوا دەگۆڕێ سەرما تینی جارانی نامێنێ. تەمەنی ئەم وەرزە لەچاو وەرزەکانی تردا کورتەو جاروبار خەڵکی کوردستان پشت بە ئاوی باران دەبـــەستن بۆ کشتـــوکـــاڵ بە تایبـــەتی (گـەنم و جۆ) ئەو بارانـــەش لە هەمـان کات دا سوودی لە زۆربـوونی شێی زەوی هەیـــە و زەوی سەوز دەبـێت و سەوزەش زۆر دەبێت. هەنـــدێ میـــوەو ڕووەکی جۆراوجـۆریش پێدەگـا، لەوەرگـای ئاژەڵ زۆر دەبێت لەم وەرزەدا زۆر چەشنە گوڵی خۆرسك شین دەبێ. وەك گولـەنیســـان، نێـرگـز، سۆسەن، لالەی هێرۆ، لاولاو، گوگەم، قیزبەلە، هەڵاڵە، مێلاقە، شلێرە بەیبون، حاجیلە، خەزێمە، ئاگـــرو، شمـــری شاق، کوریکـــە، شەقلە شوانـــانـــە، یاخـود چارەچـەقیلە، زەردە لەگـەڵ گولـەباخ.... هەریەکە لەم گوڵانە جۆرە بۆن و بەرامێکیان هەیەو لەگەڵ ئەمەش دا دەشت و کێوو هەردو چیا دەرازێننەوە. لە ئەدەبی نووسراودا مامۆستا نەجمەدین مەلا دەربـــارەی جوانـی ئاوو هەواو بەرووبـــوومـی ئەم وەرزە لە (ساڵنامە)کەیدا بەم جۆرە لە وەرزی بەهار دەدوێ:

یـەکـەمیـن مـانـگمان کە خاکەلێوە
ئـارایـــش دەری هـــەردەیـــەو کـێـــوە
جەژنی نەورۆزو شـاییو هەڵـپەڕکـێ
لە یـەکـەم ڕۆژی ئـەم مـانگەدا دێ
مـانـگـی دووەمـیـن کـە بـانـەمـەڕە
دەشت و کێو بە گوڵ جوان و بە فەڕە
دۆسـتانی ئـازیـز کـۆڕی دڵداران
ئـەچـنە سەرچـنـار بـۆ بـن چـناران
لە دوای ئەو دادێ ئـەم جا جۆزەردان
دەسـت ئەدەنـە داس جـووتـیارو سـەپان
ئـەمـە سـێ مانـگـەی کـزەی بـەهـارە
پاش و پێش نـاکـا هـەر بەم بڕیـارە

هەروەك مامـۆستـا نەجمـەدین مەلا لە شیعرەکەیدا ئاشکرای کردووە کوردیش لە ئەنجامی گۆڕانی وەرزەکانی ساڵەوە یەکەم ڕۆژی ئەم وەرزەی بە ساڵی تازە داناوە. کە دەکاتە (٢١)ی ئادارەوە[٢٧] یەکەم ڕۆژی بەهاریشە لە هەمان کاتیش دا جەژنی نەورۆزە (١ی مانگی نەورۆز) ە. کەواتە بەهار یەکەمین فەسڵە لە چوار فەســڵەکـەی ساڵ. بە پێـی ئاوو هەوای نێـو کورەی باکوری گوێ زەوی لەو ڕۆژەوە دەست پێدەکات کە ڕۆژ دەچێتە کەلووی شەك لە ٢١ی ئازارەوە. کە ڕۆژی وەرگەڕانی بەهاری پێ دەوتـرێ شەوو ڕۆژ بەرامبـەرن و[٢٨] ڕۆژی ڕزگـاربـوونـە لە سەرماو سوڵەو زەیقەتی زستان.

بەم شێـــوەیـــە ساڵی کوردی لە مانگی نەوروزەوە دەست پێ دەکات و لە مانگی ڕەشەمێ کۆتایی دێت.

لە ڕووی ئاوو هەوای ئەم وەرزەوە دەتوانین ئەوە دەست نیشان بکەین کە ئاوو هەوای بەهار کاری لە گەلێ ڕووەکی خورسك و ڕووەکی دی کردووە. ئەم گۆڕانی ئاوو هەواو باران بارینی ئەم وەرزە تێـروبـریو بزوێنیو جۆرەکـانی ڕووەکی لەسـەر وەستاوە، کارێکی زۆری لەو ڕووەکـــانـەش کردووە کە بە شێـوەی لاوەکی ڕواوون و بوونەتە هۆی زۆربوونی شیرو پەنیرو گۆشت و خوریو بەرووبـــوومـی ئاژەڵ. بە شێـــوەیـــەکی گشتی مەڕومـــالات کە

سەرچاوەی ژیان و دەرامەتە دەبووژێنەوە. . . . خۆشی بەهارو زۆربوونی بەرووبوومی ئاژەڵ لە پەندی پێشینانی کوردیدا رەنگی داوەتەوە. دەربارەی ئەم وەرزە کورد دەڵێ:

بزمان لە سارا[29]

رۆن لە بەهارا

مانگی ئادار کە بە یەکەم مانگی بەهار دەژمێردرێ بە پیت ترین مانگی ئەم وەرزەیە کە شیرو دۆو پەنیرو ماست زۆر دەبێت. لەم بارەیەوە کورد دەڵێ:

ئادار ناچێت بە بێ دۆ

نیسان ناچێت بە بێ جۆ[30].

یاخود:

ئازار ناچێ بە بێ دۆ

نیسان ناچێ بەبێ شۆ[31].

بەم شێوەیەش دەوترێ:

تار بەبێ دۆ ناروا

نیسان بەبێ جۆ ناروا[32]

مانگی ئادار بەوە بەناوبانگە کە شیرو پەنیرو کەرەو رۆن زۆر دەبێ، لەبەر زۆربوونی بەروبوومی زەوی. هەربۆیە لە پەندی پێشینان دا ئەوە دەردەکەوێ کە لەم مانگەدا هەمیشە مەشکە بە دارەوەیە کە دۆو کەرەش دروست دەکات:

ئادارە مەشکە لەدارە[33]

یاخود

ئادار مەشکە لە دار[34]

لێرەش نە: لە ژەنگار

پەندێکی تری کوردی دەڵێ:

هەژدەی ئادارێ

دەنگ کرل بهارێ

مەشکال دارێ

نە ل هێرە

لچیایێ شنگارێ[35]

لە مانگی ئاداردا وردە تینی گەرما زیاتر دەبێ‌و حسابی زستان بە تەواوی نامێنێ بە تایبەتی رۆژانی هەژدەو بیست و یەکی ئەم مانگەدا مژدە بە بەهار دەدات کە سەری دارو بنی دار بە تەواوی دەخەملێ‌و ئاژەڵیش تێر گژوگیا دەخوات و چیاکانی کوردوستان لە جوانی ئەم مانگە بەرگێکی تر دەپۆشن. وەك لە پەندی پێشینان دا دەرکەوتووە:-

بەفری ئادارێ.

بکەوێ هەتا گوێ دارێ

نامێنی تا ئێوارێ[36]

ئەم پەندە بەم شێوەیەش دەوترێ:

مانگی ئادارێ

بەفر دەبارێ

هەتا گرۆپکی دارێ

نامێنێ هەتا ئیوارێ[37]

پەندێکی تر لە رۆژەکانی مانگی ئادار دەدوێ‌و زیاتر خاسیەتی ئەم مانگەو ناوەڕاست و کۆتایی ئەم مانگەمان بۆ روون و ئاشکرا دەکات:

هەژدەی ئادارێ

دەنگ کر ل بوهارێ

مەشکا ل دارێ

نەلهێرە

لجیا شنگارێ[38]

پەندێکی تری پێشینیان دەڵێ:

لە حەڤدەو هەژدەی ئادارێ

مەلەك دێتە خوارێ

دەنگ دەکا ل بهارێ

بەفر دەکەوێ

هەتا گوێی دارێ

نامێنێ هەتا ئیوارێ

هەروەها پەندێکی تر بەم جۆرە لە کۆتایی مانگی ئادار دەدوێ:

بیست و یەکی ئادار

سەری دارو بنی دار

تێر خواردنی بزن و کار[39]

بێجگە لە مانگی ئادار، مانگی دووەمی بەهار. ناوی گوڵان یاخود (بانەمەڕو شەستەباران)یشی پێ دەڵێن لەم مانگەدا زیاتر بەرووبوومی کشتووکاڵ شین دەبێت بە تایبەتی دانەوێڵەی پۆلی گەنم و جۆ دەس بە پێك هێنانی گوڵ دەکەن.[40]

لەم مانگەدا گوڵی دانەوێڵەی ئەو پۆلە پەیدا دەبێت و بۆیە پێی دەڵێن مانگی «گوڵان».

پەندی پێشینان لەم مانگەش دا ڕۆڵی تایبەتی خۆی وەرگرتووەو لەم بارەیەوە کورد وتویەتی:

هەژدە لە نیسانێ
گێشە لە عەردی
کو لۆ لە ئاسمانی[٤١]

هەر دەربارەی مانگی گوڵان کورد وتوویەتی:

تەڤە کا بارانی
لە هەیڤا نیسانی
چێترە لە باگردانێکی زێری
نیڤا مەیدانی[٤٢]

یـاخـــود:

تە ڤەکا بارانی
لە هەیڤا گولانی
دوێت ما ل خوراسانی

وەرزی هاوین:

ئەم وەرزە دوابـەدوای وەرزی بەهـار دێـت. ئەم وەرزە لە مایسەوە (جۆزەردان) تا سەرەتای ئەیلول درێژە دەکێشێ.. پلەی گەرمـاو تەمـەنی درێـژی ئەم وەرزە نزیکـەی چوار مانگـە. مانگـەکـانی ئەم وەرزە لە ڕووی گەرمی یـەوە جیـاوازییان هەیە. مرۆڤ لە مانگی مایس دا هەست بە گەرمایەکی زۆر دەکات و وردە وردە گەوما تینی زیاتر دەبێ ئەویش لە مانگی حوزەیران دا - پووش پەر) چونکە ئەم مانگە شێی زۆر دەبێت و ڕۆژی ئەم مانگە درێژەو دوازدە سەعات زیاتر دەخایەنێ.

لەم مانگـەدا ئاسمـان سایـەقـەی سامـاڵـەو هەوری نی یـە. ڕۆژیشی زۆر گەرم و وشکـە بەتـایـبەتی لە گەرمیـان. بەڵام لە کوێستان و ناوچە شاخاوی یەکان دا لەبەر فێنکی ئاوو هەوا مرۆڤ زۆر هەست بە گەرما ناکات وەك لە گەرمیان دا هەیە.

لە ڕاستی دا سنـوور دانـان بۆ مانـگە و وەرزەکـانی ساڵ کارێکی گران و دژوارە. لە زۆر کات دا مانـگـەکـانـی هاویـن درێـژە دەکێشێ کە لە مانگی مایسەوە (جۆزەردان) تا سەرەتای مانگی ئەیلول و وەرزی زستانیش لە تەشرینی دوهەمەوە تا شوبات.[٤٣]

مانگە بنەڕەتیەکانی وەرزی هاوین پووش پەڕو خەرمانان و گەلاوێژن.[٤٤] مانگی پووش پەر یاخود پووش کاڵ ناوەکەی بە خۆیەوەیەتی کە لەو کاتەدا لەبەر ووشك و برنگیو تینی گەرمی پووش زۆر وشــك و ناسـك دەبێت و لەبـەر وشکی ڕەنگـەکـەی (کـاڵ) هەڵ دەگـەڕێت. هەروەهـا لە نیـوەی ئەو مانگـەدا بای (هـۆرە) یاخـود (شـەرا) هەڵ دەکـا بۆ ماوەی دوو مانـگ بایەکی یەکجـار گەرمـە (پێچەوانەی بای شەماڵ)[٤٥] هەڵ دەکات و ئاوو هەوای ئەم مانگە زۆر گەرم و وشك برنگ دەبێتەوە تووتن و بامیەو باینجـان و تەمـاتـەو بیبـەر «بژارو ناوکێـڵ» دەکـرێت. مانگی خەرمـانـانیش کە دووەم مانگی هاوینـە (جۆخێنان و زەخیران)ی یشی پێ دەڵێن کە کاتی هەلگـرتن و لە عەمارکردنی بەرووبوومی دانەوێلەی پێویستە بۆ زستان. ئەو مانگە زۆر گەرمە لە گەرمیان زیان لە زۆربەی بەرهەمی کشتووکاڵ دەدات و[٤٦] هەمووی بەر چلەی هاوین دەکـەوێت، میـوەجـاتی هەنجیرو تووتن و کاڵەك و خەیارو ترۆزیش پێ دەگات.

مانگی گەلاوێـژیش دنیـا بەرەو فێنکی دەڕوات، ئاوو هەوا خۆش دەبێ لە میوەجات هەموو جۆرە هەنجیرێك زۆر دەبێ، هەندێ جۆرە ترێ پێ دەگەن و قۆخ و هەڵوژە زۆر دەبن.[٤٧]

بە شێـوەیـەکـی گشـتـی گەرمـتـرین مانگی هاوین مانگی خەرمـانـانـە کە لە ئەدەبی سەرزاری بە تایبەتی پەندی پێشینانی کوردی ڕەنگی داوەتەوە. دارو درەخت، گژوگیا دەبێتە پووش و پەڵاش وەکـو خرنـوفـکی لێ دێو گەڵاکـانی هەڵ دەوەرێ. بۆ نمـوونـە لەم ڕووەوە کورد دەربـارەی مانگی حوزەیـران زیـاتر لە هەموو مانگەکانی تر پەندی دروست کردووە، لە هەموو شیان دا نیشانەی تەری ئەو مانگە دیارە:

حزیران خنزری
چونشت خۆ لەبەر ناگرێ
ژ بلێ خرنوفکی و داراترێ

بەم شێوەیەش ئەوترێ:

حزیران خنزری
چ خوَل بەرناگری
ئیلامیوە تری
بنێ شاڤری[٤٨]

هەندێکی تری کورد کە زیاتر گەرمابی ئەم مانگە دیارە هەژدەی حوزەیرانەوە دەڵێ:

هەژدەی حوزەیرانێ
دەشت چوو قابانێ

یـــاخـــود:

خەزیرانێ
چرینگە چرنیگا داسانێ (٤٩)

لە پەنـدێکـی تردا ئەوە دەسـەلـمێنێ کە لەم مانگـەدا ترێ پێ دەگات و دەکەوێتە بازارەوە:

تێرماو یاخێ
ترێ کەفتە ناڤ ئاخێ (٥٠)

یـــاخـــود:

طەباخێ گورێ رابیژ ئاخێ
میە گرت کە ماخێ
میوەیش کەتنە مشتاخێ (٥١)

ماوەی گەرمـی هاویـن چل ڕۆژە دەڕۆژە دە ڕۆژی کۆتـایـی حوزەیران تا کۆتایی تەموز دەکەوێت. کە مامۆستاو شارەزایانی ساڵنـامـەی کوردی حسـابی چلەیـان کردووە دواین را دەربـارەی چلە مامۆستا کەریم شارەزا بە وردی لە گۆڤاری ڕۆشنبیری‌دا بەم شێوەیە لێکی داوەتەوە کە لە ٢١ی حوزەیرانەوە کە بەرامبەر (٣١) جۆزەردان دەوەستێ. تاکـو دەگـاتـە (١٤)ی تەمووزی ڕێکەوتی (٢٣)ی پووش پەڕ) دەکـەوێتـە پێش چلەوە. لە ڕۆژی (١٥)ی تەمـووز ڕێکـەوتی (٢٤ی گەلاوێـژ) ئەمـەیـان ڕاستـە چلەی هاوینـە... کەواتـە چلەی هاوین گەرمتـرین کاتی وەرزی هاوینـەوە نەبێ هەر لە پەنـدی کوردی‌دا ئەمـە ڕەنگی دابێتـەوە، بەڵکـو لە پەنـدی پێشینـانی عەرەبیش دا ڕەنگی داوەتەوە. (٥٢) لە پەندی پێشینانی کوردی‌دا لەم بارەیەوە وتوویانە:

چل وچل، ماڵا خۆببە، سەری مل

یـــاخـــود:

چلە چلی پشتی چلێ
ماڵا خوە ببە سەری ملێ

وە نەبێ وەرزی هاوین هەر لە ڕووی ئاوو هەواو بەرووبووم و بەرهەمەوە دەوری خۆی ببینێ هەروەها ئەم وەرزەش چووەتە ناو پەندی پێشینانەوە لەم وەرزەدا لە ڕووی ئابووری‌یەوە مرۆڤ وەك وەرزەکانی تر هێندە پارەو پول بۆ جل و بەرگ سەرف ناکات، ئەمـەش بەختی هەژارە کە کەم دەرامـەت و بێ‌پـارەو پوولـە لە هەرکوێ بێ دەتوانێ بژی. ئەم وەرزە بە لای هەژارەوە وەکو زێڕ وایە. بەم بۆنەیەوە پێشینان دەڵێ:

هاوین بەڕەی فەقیرە (٥٣)

یـــاخـــود:

هاوین چۆخێنی فەقیرە (٥٤)

یـــان:

هاوینەو زێڕینە (٥٥)

یـــا:

هاوینە دارو بەردی زێڕینە (٥٦)

لە وەرزەکـانی ساڵنـامـەی کوردی‌دا بۆ هەر وەرزێـك جۆرە خواردن و میـوەیـەك بەنـاوبـانگـە. ئەگـەر وەرزی زستان ترخێنەو ماشێنـەو ساوەرو گەنمـە کوتـاوی بە کەشـك، نیسـك و دانـدۆك بێت، ئەوا لە وەرزی بەهاردا کنگر ماسی‌و ماستاوو پەنیرو دۆیەو لە پایزیش دا دولمەو دۆینەو پەلپینەو دوخەوا (ماستی بە ماست و کفتـەی دەخـەنـە ناو دەی‌کـوڵێنن) لەگەڵ توڵەکەو کاردوو پونگە، هەر بۆیە وتوویانە: دوو شت پێویستە لەم وەرزەدا:

هاوینان دۆ، زستانان جۆ

لە بۆنەیەکی تایبەتی‌دا کورد بۆ هەر شتە، کاتی خۆی بۆ داناوە وەك:

کەنگرو ماست بە وادەی خۆی

وەك لە وەرزەکانی تردا ڕوونمان کردەوە وەرزی هاوینیش لە ئەدەبی نووسراودا جێگای خۆی کردۆتەوە. یەکێکی وەکو مامۆستا نەجمەدین مەلا، بەم هۆنراوەیە لە وەرزەکانی ساڵ دوواوە، وە هەروەرزەشی بە پێی مانگـەکـانی دابـەش کردووەو خاسیـەت و نیشانەی ئەو مانگەی دەرخستووە، بۆ نموونە:

دوابـەدوای وەرزی بەهـار مانـگـی پووش پەڕ بە چوارەمـین مانگی ساڵ دادەنێ‌و دەڵێ:

چوارەمین پووش پەڕ ئیتر هاوینە
گەرما ئاگری بە هێزو تینە
مرگە ئەکاتە بەر ڕووتەڵەو هەژار
بۆ دەوڵەمەندیش هاوینە هەوار (٥٧)

دەربارەی مانگی پێنجەمی ساڵیش کە بە خەرمانان ناوی ناوە دەڵێ: **مانگی** پێنجەمیش کە خەرمانانە

گەنم و نیسك و نوك بكرە هەرزانە

بەرە چەی زەوی خۆی دەخاتە گەر

زورداران دەیخۆن هەرار برسیو لەر (٥٨)

وەرزی پایز (خەزان)

ئەم وەرزە سێیەمین وەرزی ساڵە. مانگی گەلاوێژ کە گەڵای درەختەکان لەبەر زیاد نەبوونی درەخت هەڵ دەوەرێن، دنیاش بەرەو ساردی دەڕوات. لەم وەرزەدا خەڵك گەلاو چڕوی داران کۆدەکەنەوەو ڕیزیان دەکەن بە نیازی هەلگرتنیان بۆ ئالیکی زستانەی ئاژەلیاڵی (٥٩) و مانگی سەرماوەزیش دوابەدوای گەلاڕێزان دێت کە وەرزێکی ساردەو ئاوو هەوای کوردستان سارد دەبێ زۆرجاریش باران دەبارێ هەر لە نیوەی ئەم وەرزەدا بارانێکی تێکڕایی دەبارێت کە دەغڵ و دان و گیای پێ سەوز دەبێو وشکەوەرد جووتی پێدەکرێ. واتە نووکی گاسن لە وشکی زەویگیر دەبێو بەمەش دەڵێن پەڵە. پەڵەی پچووك کە لە بارینی باراندایەو پەڵەی گەورە واتە بارانی دووهەم جارە پاش بارانی پەڵە (٦٠)

لە ڕووی بەروبوومی کشتوکاڵ و زۆربوونی بەرهەمەوە لە هەندێ شوێنی کوردستان دا جۆ دەدورێتەوە، هەرمێو قۆخ و سێوی سەردەشت دەمێنێ. . گوڵ و گەڵا دەست بە وەرین دەکەن، درەختەکان بەرگیان نامێنێ. . لە پەندی پێشینانی کوردیدا هەر لە ڕووی ئامۆژگاریو سوود بەخشینەوە ئەو پەندە دروست بووە کە نیشانەی هەوا سارد بوونەو ئامۆژگاری مرۆڤ دەکات کە لە پایزدا زوو بچێتە ژوورەوە لەبەر تەندروستیو ساغی لە هەمان کاتیش دا ئامۆژگاری ئەوەش دەکات کە لە بەهاردا مرۆڤ لەبەر خۆشی هەوا زوو بچێتە سەربان و لەم بارەیەوە کورد وتوویەتی:

پایزان هەڕوە بنەبانی خانی

بواران هەڕوە سەربانی (٦١)

هەر لە ڕووی ئامۆژگارییەوە ئەوەش لە پەندی پێشینانی وەرزی پایزدا دیارە کە شیری ئەم وەرزە بە سوودوبەکەڵکە خواردنەوەی باشە هەروەك چۆن خواردنەوەی شیری بەهار بەلای دنیا دیدەکانەوە باش نییە بدری بە خەڵك هەر بۆیە لەم بارەیەوە پەندی پێشینان ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێ کە:

ماستی پایزا بدە عەزیزا (٦٢)

شیری بهارا بدن نەیارا

کورد ئەوەی بۆ دەرکەوتووە شەوانی پایز درێژ و ڕۆژی کورتە بە پێچەوانەی بەهارەوەیە ڕۆژی درێژ و شەوی کورت لەم بارەیەوە پێشینان دەربارەی میوانی خۆشەویست و ئازیز ئەوەیان بەلاوە خۆش بووە کە میوانی ئازیز هەمیشە بمێنێتەوە. وەك درێژی شەوو ڕۆژی پایزو بەهار بەم بۆنەیەوە کورد وتویەتی:

یاخوا بە خێر بێت میوانی ئازیز

بە ڕۆژی بەهار بە شەوی پایز

لە کوتایی ئەم وەرزە ئەوەمان بە باش زانی کە پایزی ساڵنامەکەی مامۆستا نەجمەدین مەلا بکەین بە نموونەو مانگەکانیشی ڕەزبەر. خەزەل وەر سەرماوەز داناوەو دەڵێ:

ئەم جا حەوتەمین مانگی ڕەزبەرە

سینی بۆ میوان میوەی لەسەرە

ترێو هەرمێو قۆخ سێوی سەردەشتی

بەرەچەی ڕەزان باخی بەهەشتی

لە دوای ئەو هەشتەم مانگی خەزەل وەر

درەخت رووت ئەبێ لە گەڵاو لەبەر

بلبلی شەیدایش بە جۆش و کوڵ

ئەگریو ئەناڵێ بۆ نەمانی گوڵ

مانگی نۆیەمین کە سەرماوەزە

سەرما ئەهێنێو دوایی پایزە

بۆلانەو باکیش کزن لە سەرما

بۆ بەرگە و خۆراك ئەکەونە سەما

ئەنجام

:

لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە پەندو قسەی نەستەقی کوردی ڕەنگدانەوەی ژیانی گەلی کوردە. لەناو پەندو قسەی نەستەقی کوردیش دا ئەم لایەنانەمان لە ئەنجام دا بۆ دەرکەوت:

١ - ئاوو هەواو سروشت بوونەتە هۆی درووست بوونی ساڵنامە.

٢ ـ وەرزەکان بە هۆی سووڕاندنەوەی زەوی بە دەوری خۆردا دروست دەبن.

٣ ـ لە وەرزەکانی کوردیدا دوو وەرز لە ڕووی ئاوو هەواوە بە زەقی دەرکەوتووە کە ئەویش:

أ ـ وەرزی سەرما.

ب ـ وەرزی گەرما.

هەر وەرزە لە ڕووی سەرماو گەرماوە خاسیەتی خۆی هەیە.

٤ ـ زستان و مانگەکانی ئەم وەرزە گەلێ زاراوەی جۆراو جۆری‌یان نەخشاندووە کە هەریەکەیان لە خاسیەتی ساردیو خۆشیو ناخۆشی، ساردیو فێنکی حەوتەکان دروست کردووە. ژمارەی حەفتەکانی ناوچە ساردەکان زۆرترە لە چاو ناوچە گەرمەکان دا.

٥ ـ سەرەتای دەست پێ‌کردنی ساڵی تازەی کوردی لە وەرزی بەهارەوە لە (٢١) ئازاردا دەست پێ‌دەکات کە ڕۆژی بەرووبووم و پیت و بەرەکەتی زەوی‌یە.

٦ ـ پەندەکان گەلێ ڕووی ژیان و سروشتی کوردەواری بۆ دەرخستووین و لە ڕووی بەرووبووم و باری ئابووری‌یەوە گەلێ ئامۆژگاری لەو پەندانەدا بۆ نەخشاندووین کە بەرهەمی پێشبینی کوردەو کورد بە هۆی ئەو پەندو تاقی کردنانەوە باری ژیان و هەڵوێستی تایبەتی بەرامبەر بە کات و مانگ و وەرزەکان دەربڕی. بەگشتی لە وەرزەکانی ساڵنامەی کوردیدا گەلێ لایەنمان بە پێی سروشت و داب و نەریتی کوردەواری بۆ ڕوون بووە. وەك دروست بوونی گەلێ زاراوەی ڕەسەنی کوردی کە [illegible] لە خۆیدا فەرهەنگی زمانی کوردی دەوڵەمەند کردووە [illegible] [illegible]، بانەمەڕ، تیرمە، مشتاخان، کەپرەشینە، [illegible] [illegible]، پیت و پالۆز، میرەم، ئۆغەن، تار، [illegible] سەرماوەز، چۆ خینان، بەندرخە.... هتد.

[illegible] پەندی قسەی نەستەقی وەرزەکان بە پێی [illegible] و دیالیکتەکان دەگۆڕێن، ئەوەیە لە [illegible] پەندی وەرزەکان بە زۆری دەردەکەوێ کەچی لە [illegible] تردا بە پێچەوانەوە.

[illegible] ـ هەر لە ناو پەندەکان دا ناسنامەی دیالێکتەکان [illegible] کە ئەو پەندانە سەر بە چ ناوچەو دیالیکتێکن.

[illegible] ـ لە ڕووی ڕوخسارەوە پەندی ساڵنامەکان بە پێی گۆڕانی وشەو دیالیکتەکان دەگۆڕێن و لە ناوەڕۆك دا گۆڕان بەدی ناکرێ.

١٠ ـ کێش و سەرواى پەندەکان بە پێی پەیڕەو دوو بەیتیو سێ بەیتیو چوار بەیتی دروست بووە. لە سەرکێشی پەنجە کێشراون.

١١ ـ چڕی دەربڕین لە ڕووی واتای پەندەکانەوە.

١٢ ـ ناوی مانگە تایبەتی‌یەکانی ساڵی کوردی دوانزە مانگە لەگەڵ بارو دۆخی سروشت دەگونجێ.

ناوی مانگەکانی ساڵنامەی کوردی بە پێی وەرزەکان:

١ ـ زستان:

١ ـ سەرماوەز/ بەفران بار/ داروەر.

٢ ـ ڕێبەندان/ چلەشور/ کامێش تران.

٣ ـ ڕەشەمە/ مێش پەڕ/ بازەبەران.

٢ ـ بەهار:

١ ـ خاکە لێو/ نەورۆز/ ئادار/ ئاخەلیوە/ دارپشکتو/ هەرمێ پشکتوو.

٢ ـ بانەمەڕ/ گوڵان/ شەستەباران/ هیلانەمە/ تیرەخور.

٣ ـ جۆزەردان/ بەختەباران/ باران ووشان/ باران بران.

٣ ـ هاوین:

١ ـ پووش پەڕ/ پووش کاڵ/ جۆخێنان/ مرداره مانگ.

٢ ـ خەرمانان/ تیرمە/ حزیران.

٣ ـ ڕەزبەر/ گەلاوێژ/ تەباخی/ میوەگەنان/ مشتاخان/ کەپرەشینە.

٤ ـ پاییز:

١ ـ ڕەزبەر/ گەلاڕێزان/ کۆچەرین/ نێری‌بەردان/ ئیلون.

٢ ـ خەزەڵ وەر/ باران پەڵە/ کەوبەدار.

٣ ـ سەرماوەز/ بەروبەز/ گردوز/ گاخور.

لێکدانەوەی هەندێ لەو زاراوە گرانانەی کە لە مانگەکانی ساڵنامەی کوردیدا هەیە:

١ ـ بانەمەر: لەم مانگەدا مەرو ماڵات دەچێتە دەشت و بانوان لە خانوان دەردەچێت ئەمەش کاتێکە کە مەرداران لە کوردستان بۆ لەوەڕاندنی حەیوانەکانیان سەردەکەون بۆ کوێستانان، فەسڵی چوونە هەواران.

ـ مانگی دووەمی بەهار لە (٢١) نیسانەوە تا (٢١)ی مایس[٦٣]

٢ ـ بەختەباران: سێیەم مانگی بەهارە بۆیە ئەم ناوەی لێنراوە چونکە خۆی لەو مانگانە نی‌یە بە شێوەیەکی ئاسایی بارانی تێدا بباری بەڵام ڕێی تێدەچێ بباریێ و ڕێشی تێدەچێ نەباریێ بارین و نەبارینی (بەبەختە)[٦٤]

٣ ـ بازەبەران: ـ

هەفتەی دوایی زستانە کە هەتاو هەموو ڕۆژێ جێگەی ئاوابوونی خۆی دەگۆڕی.

٤ ـ بای وادە/ بای وەعدە، بای وەشت:

ئەمە بایەکی سووکە کە بارانی بەدوادا دێت. ئەو بایەیە کە هەژدە ڕۆژی دەمێنێت بۆ نەورۆز هەڵ ـ دەکاو بەفر دەتوێنێتەوە.[٦٥]

٥ ـ بەروبەز: ـ لەم مانگەدا بەرووکەم دەبێت و مەڕوماڵات بە شوێن بەرووەدا دەبەزن بۆیە دەڵێن: حیوان بەروبەز دەکات.

٦ ـ پەڵـە: بارانێکی تێکرایی‌یە لە ناوەڕاستی پایزدا دەباری دەغڵودان و گیای پێ دەڕوێ‌و جووتی پێ‌دەکرێ. یاخود پارچەیەك لە هەور یا لە دەغل یا لە هێندێ شتی‌تر: (پەلەیەك) بیستان یا تووتنم هەیە[٦٦]

٧ ـ هێلانەمە: یانی مانگی هێلانان چونکە لەم مانگەدا باڵندە هێلانە دادەنێ.

٨ ـ جۆخینان/ خەرمانان:

واتە لەم مانگەدا جۆخین و خەرمانان دێنەگۆڕێ.

٩ ـ نیری بەردان:

لەم مانگەدا نێری تەگە بەر ئەدەنە ناویژن

١٠ ـ کردوز:

لەم مانگەدا بەراز دێتەکەڵ، دەیکا بە گەردو تۆز بۆیە دەڵێن:

گرد وزی بەرازان

١١ ـ سەرماوەز: سەرماوەرزە یانی گەژی سەرمایە.

سەرچاوەکان: ـ

---

١ ـ شێخ محمدی خاڵ ـ پەندی پێشینانی کوردی ـ سلێمانی / ١٩٧١

٢ ـ شێخ محمد خاڵ /فەرهەنگی خاڵ ـ سلێمانی/ ١٩٦٠.

٣ ـ عومەر شێخەڵلا دەشتەکی ـ پەندی کوردی ـ بەغدا/ ١٩٨٠.

٥ ـ عەلی مەعروف شارەزووری ـ پەندی پێشینانی کوردی، بەغدا ـ ١٩٨١.

٦ ـ عبدالرحمن حمە امین (زەبیحی) قاموسی زمانی کوردی ـ بەرگی دووەم ـ بەغدا.

٧ ـ مەعروف قەرەداخی ـ فەرهەنگی کشتوکاڵی ـ بەغدا ـ ١٩٧٢.

٨ ـ محمد رسول هاوار، دیوانی پیرەمێرد ـ بەغدا ـ ١٩٧٠.

٩ ـ قەناتی کوردوییف ـ کومەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی ـ بەغدا ـ ١٩٧٦.

١٠ ـ گوردن هستد: اسس الجغرافية الطبيعية للعراق.
ترجمة الدكتور جاسم محمد خلف ـ بغداد ـ ١٩٤٨.

١١ ـ گۆڤاری کاروان: ژمارە ١٣. هەولێر ـ ١٩٨٣.

١٢ ـ گۆڤاری کاروان: ژمارە ١٧. هەولێر ـ ١٩٨٤.

١٣ ـ گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ: بەغداد ١٩٨٤. ژ ١٠٢.

١٤ ـ گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ: بەغداد ١٩٨٤. ژ ١٠١.

١٥ ـ گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق ـ بەرگی (٧) بەغداد ١٩٨٤.

پەراوێز:

---

(١) ـ بڕوانە ساڵنامەی کورپاشا ١٩٨٤. ل١٧،

(٢) لای هەرکیـان کاتێ باران دەبـارێ، بەم شێوەیە دیاری دەکـەن: ئەگـەر ئاسمـان لە شوێنێکەوە بروسکەی دا، بەوە دووروونزیکی هەور دیاری دەکات. خۆ هەتا هەور بە ڕووی ئاسمانەوە بێ، ئەوە نیشانەی باران دوریی‌یە، یا بە پێچەوانەوە،

باران نزیکە کەواتە بەفرو باران بە دووورونزیکی هەور دیاری دەکەن.

(٣) پەندی پێشینان:

١ ـ لە رووی واتای فەرهەنگی‌یەوە: بە واتای عبیرەت و دەرس وەرگرتن لە ڕووداوێك.

٢ ـ لە رووی واتای گشتی‌یەوە:

پەنـــدی پێشینـان: ڕستـەیـەکی کورتی پڕواتـایـە. لە ئەنجـامی تاقـی‌کـــردنـــەوەی ژیـــان و بیـــرو باوەڕی گەل و ڕووداوەوە دروســـت بووە. زۆربـــەیـــان کێش و سەرواداره، چەشـنــە مۆسیقایەکی تایبەتی‌یان هەیە.

قسـەی نەستەق: بە واتای حیکمەت، یاخود (حِکَمْ)ی عەرەبی:

قسـەی نەستەق: ڕستەیەکی کورتە، زۆر جار خاوەنی نادیارە وەك بەشێکی فولکلۆر، زۆرجاریش دانەرو خاوەنی دیارە قسەیەکی بە تویکڵ و پرمانای زانایان و پیاو ماقوڵانە. هەندێ جار لە وێنەی شێدۆمە لە ڕووی درکەو لێکچوونەوە. وەك:

ئەڵێی بەردی بن گۆمە

ئەڵێی نیسکە بەرو پشتی بۆ نی‌یە.

یاخود:

قسە بیگێڕە، بیبێژە، بیوێژە.

(٤) کات لە فۆلـکلوری کوردی‌دا بە تایبـــەتی لە شیعـــری دوو بەیتی دڵداری‌دا ڕەنگی داوەتەوە وەك:

بـە قوربانت بم ڕۆژی نۆ جاران

سوبح و نیوەڕۆ عەسرو ئێواران

(٥) برجـی پیـــرەژن: بریتی‌یــە، لە حەوت ڕۆژ، چوار ڕۆژی ئەکـەوێتـە کۆتـایی شوبـات و سێ ڕۆژی بەر مارت واتـە هەژدە ڕۆژی دەمێنێ بۆ بەهار. پیرەمێردی شاعیر بە هۆی بەفربارینی شاری سلێمانی‌و دیمەنی ئەو بەفربارینە لە وەرزی زستان دا بەم شێوەیە وەسفی برجی پیرەژن دەکات

کە پیرەژن سەرو پۆیلەی بە شینی چلە تێك ئالاّ

بـەهار یەت داری پیر دەژێتەوە دێتە قەدوبالاّ

بڕوانە پیرەمێردی نەمر ـ بەغدا ـ ١٩٧٠. ل١٣٦

هەروەها بە بۆنەی چلەی زستانەوە کورد ئەم بەیتەی وتووە کە دەڵێ:

ئـەتـرسـم بـمرم بـە چـلـەی زسـتانی

قەل و داڵ بم خوا کەس پێم نەزانێ

(٦) شێخ محمـدی خاڵ (پـەنـدی پێشینـانی کوردی سلێمانی ١٩٧١ ل١١٥.

(٧) شێخ محمدی خاڵ.... ل٢٧٩

(٨) عومەر شێخ الله دەشتەکی ـ پەندی کوردی ـ ل٥٤

(٩) شێخ محمدی خاڵ.... ل١٠٥.

(١٠) عەڤر: هەور

(١١) ساڵی ١٩٨٤ لە مامۆستا حمەبۆر (هوشەنگ) ئەم پەندەم وەرگرتووو.

(١٢) شێخ محمدی خاڵ... ل٣٩٣ ـ هەوێ: غار، تەوێ = تاوێ.

(١٣) بواران = بەهاران (١٤) دەشتەکی ـ ل٤٥.

(١٤) شێخ محمدی خاڵ... ل١١٥.

(١٦) زۆر لە پسپـــۆڕو شارەزایـــانی ساڵنـــامـەی کوردی چلەی زستـانیـان خستـوتـە ناوەڕاستی سێ مانگـەی ئەو وەرزەوە پێیـان وتووە: پێش چلەو ڕاستە چلەو پاش چلە.

(١٧) بڕوانــە ڕۆشنبیـــری نوێ. ـ ساڵنـامـەی کوردی ـ کەریم شارەزا. ل٥٨. ژ. ١٠١. بەغداد ١٩٨٤.

(١٨) لە یەکێ لە ڕۆژەکانی ئەو حەوتەیەدا ژنێکی (میرەم) ناو دەچێتە کوێی (جل شوشتن) ئەو کاتەی میرەم چووە کەش خۆش بووە چاوەڕوانـی ڕۆژێـکی وا دژواری نەکـــردووە. بەڵام دوایی باران بەسەری‌دا دەبارێت و زریان و بۆران هەڵ دەکات و ڕێگەی گەڕانەوەی لێ دەبڕێ.

پاش گەڕان و سووڕانـەوە هیـچ پەنـاو پەسێـوێـك نادۆزێتـەوە خۆی تێ‌دا حەشار بدات و لە تەڕو ساردی ڕزگاری بێت تەنها ئەوەنـدە نەبێت تووشی کەلاکـو (لاشـە) ڕەشـە ولاغێك نەبێت، ورگی هەڵ دەدڕێ‌و دەچێتـە ناوی‌یـەوە. ئیـدی دوایی لەسەرمان لەنـــاوی ڕەق دەبێتـەوە. بۆیـە بەو حەوتـەیـە دەڵێن (حـەوتـەی میرەمێ) چونکە کاتەکەی کەشی تیادایە. وەکو کەشی ئەو کاتە بووە کە (میرەم)ی پێ‌چووە. ئوغەنیش حەوتەی شەشەمو ناوی میـردی (میـرەمێ)یـە کاتێ میـرەم دەچێتە کوێی، ئیتر ناگەڕێتەوە ئۆغــەنیش کاتێ لەوحـــەوتـــەیـــە لە کاروان دەگـــەڕێتـەوە کە وا ئاخـــروئـــۆخـــری مانگی ڕێبـــەنـدانی‌یـە کاروانچی دەرگـایـان لێ‌دەکرێتەوە کە دێتەوەوە بەو هەواڵە دەزانێت کە میرەم مردووە.

دەڵێن:

مێرەم دەبینێ، ئۆغەن دەشكێنێ

- بڕوانــە: گۆڤــاری كاروان ژمـارە ١٧ هەولێـر ١٩٨٤ .ل٧٣ مێژووی ساڵنامەو ڕۆژ ژمێری كوردی - نافع كاكە.

(١٩) مامۆستا كەریم شارەزا هەفتەی پیت و پاڵوزی بە هەفتەی پێنجەم و شەشەمی هەفتەكانی داناوەو هەرچی مامۆستا نافع كاكە یشـە بە هەفتـەی حەوتـەم و هەشتـەم.. ئێمـە ڕاكـەی مامـۆستا شارەزا بە ڕاست دەزانین چونكــە بە شێــوەیـەكی زانستی ناوی هەفتەكانی مانگی زستانی دابەش كردووە بەسەر (دە) هەفتەداو بەڕاوردی لەگەڵ مانگی ڕۆژئاوایی‌یش كردووە و پشتی بە گەلی ڕای پسپـۆڕان و شارەزایـانی ساڵنـامـەی كوردی بەستوە، ڕاكانی ئەوانــەش ڕەت دەكــاتـەوە كە هەڵـەیـان لە دابـەش كردنی ئەم هەفتانەو مانگە كوردی‌یەكانی وەرزی زستان كردوە.

- بڕوانە گوڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ١٩٨٤. ل٥٨. ژ - ١٠١

(٢٠) قاموسی زمانی كوردی زەبیحی - بەرگی دوو.ل ٣٥.

(٢١) بڕوانە گۆڤاری كاروان... ژمارە ١٧ - هەولێر ١٩٨٤ل ٧٥ * پەنگر = پتەو.

(٢٢) هەمان سەرچاوە.... ل٧٥.

(٢٣) هەمان سەرچاوە.... ل٧٥.

(٢٤) ڕەشەمێ - ڕەشەما لە ڕەشەمە لە كوڵەمانگ.

١ - دەڵێن لە هەورامـان ئەگـەر ئافـرەت لەبـەر هەتاودا بمێنێتەوە ڕەنگی دەم وچــاوی ڕەش هەڵ دەگــەڕێت لەبـەر ئەوەی ڕەنگی خۆیــان سپی‌یــەو زووپیــوەیــان دیــاری دەدات بۆیــە دەڵێن (ڕەشەمێ). (بڕوانە ڕۆشنبیری نوێ - بەغدا ١٩٨٤. ژ ١٠١).

٢ - ڕەشــەمێ بەو كاتــە دەڵێن كە پشیلەو ڕێــوی بە بادێن و بە چەنــد پشیلەیــەك دوای یەك دەكــەون. هەڵبــەزین و وارەوارو شەڕەشەقەكی وادەكەن بە تایبەتی پشیلە كە حەسانەوە لە خەڵك حەرام دەكـەن. بۆیـە دەڵێن (ڕەشــەمێ). بە واتـا سەبـارەت بە مێیــەی پشیلەكــان ئەو ڕۆژە ڕەشــە پەیــدادەبێت. بڕوانــە: فەرهەنگی كشتوكال - مەعروف قەرەداخی مەردۆخی، بەرگی، ل١٥٦.

٣ - هەندێ دەڵێن ڕەشەماە - ڕەشەمانگ) كە لەو مانگەدا دەرو دەشت شین هەڵ دەگەڕێ.

(٢٥) ئەو كۆمەڵە وشەیەی لە كەوانەدایە (تار - چار - سار - نار) هەمــووی گۆڕینی پیتی (ل)ی سلیمــانی‌یـە لە شێـوەی كۆیـەو دەورو بەری دەبێت بە (ر)ی سووك.

(٢٦) ڕۆشنبیری هەر میللەتێك لە دوو بەشی سەرەكی پێك دێت :-

١ - ئەدەبی سەرزاری خولقێنەری گەل كە بە (فۆلكلۆر)ناو دەبرێ

٢ - ئەدەبی نووسراو (الادب المدون) كە بەرهەمی زادەی بیری شاعیران و نووسەرانە لە شێوەیەكی بەرزی هونەری‌دا.

(٢٧) عبدالرحمن محمد امین زەبیحی - قاموسی زمانی كوردی - بەرگی دووەم - بەنداد ١٩٧٩ل٢٢١ - ل٢٢٢.

(٢٨) گۆڤاری كۆڕی زانیاری عیراق - بەرگی ٧. ل٤٦٩.

(٢٩) سارا = دەشت. (٣٠) خاڵ - ١٢.

(٣١) ئایشــێ خان - گەڕەكی چواربــاغ - سلیمــانی / ١٩٨٣ تەمەنی (٥٠) ساڵە.

(٣٢) عەلی مەعروف - ل٣٤. تار: پێنج ڕوژەو یەكەم هەفتەی مانـگـی مارتــە - دوو ڕۆژی بەر كۆتــایـی زستــان و ڕۆژێ بەر سەرەتای بەهار دەكەوێت.

بڕوانـە/ مەعـروف قەرەداغی - فەرهـەنگی كشتـوكـاڵ - بەغـدا ١٩٧٢ - ل٧٧.

(٣٣) خاڵ - ل٣٠٦.

(٣٤) عەلی مەعــرووف..... ل١٣ * ژەنگــار = شنگـار، سنجار قەزایەكە لە سەروو شاری موسڵەوە.

(٣٥) لە زاری محەمەد عەبدولقادر ساڵی ١٩٨٤دا وەرم گرتووە.

(٣٦) خاڵ....... ل١١٨.

(٣٧) لە زاری خەڵكەوە گوێم لێ‌بووە.

(٣٨) لە زاری محمــد ئەحمــەد پاریــزگــای دهــۆك تەمـەنی ٢٦ساڵە. خوێندەوارە.

(٣٩) عەلی مەعروف - ل٢٩.

(٤٠) زەبیحی - قاموسی زمانی كوردی - لە بەرگی یەكەم - ل١١.

(٤١) عەلی مەعروف - ل١١٣.

(*) کتێ لەلێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە برومەوە. . گۆڤاری ئۆتونۆمی
جـ... بەنـدێکی هاوچـەشنی لە مانـەی ئێمـەی بڵاوکـرد بۆوە
...لایەن (ڕۆستەم باجەلانی) یەوە لەو پەندانەش سوودم
...رگرت.

(*) هەیڤ = مانگی نیسان.

(*) گیشە = گەلاوێژ = تایە) ـ (عەرد ـ زەوی) (کولو = کو =
...ستێرە.

(٤٢) لە زاری محەمەد عەبدولقادر ـ خەڵکی شێخان ـ تەمەنی
٣٠ ساڵە مامۆستایە.

(٤٣) بروانـە ـ گوردن هستـد ـ الاسس الطبيعيـة لجغـرافيـة
العراق. ص١٠٦.

تعريب (جاسم محمد خلف) بغدادا ١٩٤٨.

(٤٤) ئەم ناوانەشیان پێ دەوترێ (پووشوکال ـ جوخێنان ـ مردارە
...مێک).

(٤٥) فەرهەنگی کشتوکاڵ ـ مەردۆخ ـ بەرگی دوو ـ ل ١٢.

(٤٦) گۆڤـاری شۆڕش و کشتـوکـاڵ ـ پاشکـۆی کوردی ـ ژمارە
٢. ل ٢٦.

(٤٧) ڕۆشنبیری نوێ ـ بەغداد/ ١٩٨٤ ـ ل٦٠.

(٤٨) شاڤری ـ ناوی گیایەکە، (٤٩) لە زاری مامۆستا حەمە
بۆرەوە ساڵی/ ١٩٨٤ وەرم گرت.

(٥٠) وشەی تیرما ـ تەموز، تەباخی هەندێ دەڵێن (ئابە) بەڵام
لە ساڵنـامـەی کۆرپـاشـای مەلا ئەحمـەدی سەردەرەیی یـەوە وا
لێك دراوەتەوە کە تەباخ لە ئەسڵ دا دەباخە یانی ترێ لە باخی
دەکرێو دەکرێتە مێووژ.

(٥١) لە زاری واجـدە ناوێکـەوە خەڵکی زاخـۆوە وەرم گرتـووە
ساڵی ١٩٨٤، نەخوێندەوارە تەمەنی ٣٤ ساڵە

(٥٢) لەم ڕووەوە پەندی عەرەبی دەڵێ:

آب يحرق المسمار بالباب

يكثر العنب ويقل الرطب

یاخود: عشره من آب تحرگ المسمار بالباب.

یاخود: عشره من آب يفتح من الشته باب

یاخود: عشره من تموز تيبس الماء بالكوز.

(٥٣) عومەر شیخەللا. . . . ل٨٠.

(٥٤) هەمان سەرچاوە. . . . ل٨٧.

(٥٥) هەمان سەرچاوە. . . . ل٨٧.

(٥٦) ڕۆستـەم باجـەلانی ـ گۆڤـاری ئۆتـۆنـۆمی ـ هەولێـر/
١٩٨٣. ژ ـ ٥ ـ ل٩٢.

(٥٧) گۆڤاری کاروان ـ هەولیر ـ ١٩٨٣ ـ ژمارە ١٣ ـ ل٣٩
ساڵنامەی کوردی.

(٥٨) هەمان سەرچاوە. ل٣٩.

(٥٩) گۆڤـاری کاروان ـ هەولێـر ١٩٨٤ ـ ژ ١٣ ـ مێـژووی
ساڵنامەی کوردی نافع کاکە.

(٦٠) مەعرووف قەرەداغی مەردۆخی ـ فەرهەنگی کشتوکاڵ ـ ل
٧١ ـ بەغدا/ ١٩٧٢.

(٦١) دەشتەکی. . . . ل٢٩.

(٦٢) قەناتی کوردوییف ـ کومەڵە تێکستی فۆلکلوری ـ بەغدا/
١٩٧٦. ل٢٢٨.

(٦٣) بڕوانە: عبدالرحمن محمد امین زەبیحی: قاموسی زمانی
کوردی بەرگی دووەم (ب) ل٥٩. بەغداد ١٩٧٩.

(٦٤) هەمان سەرچاوە ـ ل ١٤٠

(٦٥) هەمان سەرچاوە = ٧ ـ ٨

(٦٦) شێخ محمدی خاڵ فەرهەنگی خاڵ: ل٤٢. سلێمانی
١٩٦٠

فصول السنة والتقويم السنوي
في الأمثال والحكم الكردية

د. شكرية رسول
جامعة صلاح الدين - أربيل

تأصل الكردي قانون الطبيعة والحياة وأدرك بانه في تطور مستمر، وهذا التطور يتحقق بموجب تطور ظواهر الطبيعة ومحيط الانسان، وان أحد مظاهر حياة الشعب الطبيعية هو تغيّر البيئة والمناخ خلال فصول السنة، وقد خلقت هذه التغيرات أسماء ومصطلحات عديدة من جهة وانعكست في طرق معيشة الشعب وأفكاره وأخيلته من جهة أخرى.

ونتيجة لتعامل الشعب مع فصول السنة ومكابداتهم في حياتهم خلالها وجد تقويم شعبي للسنة فعرفوا في إطار تجاربهم وبواسطة تغير مواقع غروب الشمس وشروقها ومواعيد بزوغ الانجم وملاحظة تغير أماكنها في السماء حسابات الأشهر والسنة.

ان هذه الظواهر والتجارب قد انعكست في سجل الأدب الشعبي فقد قيل أمثال وحكم خاصة بكل فصل وكل شهر بأساليبه ومناسباته وتغييرات المناخ فيه. وأوردت الباحثة أمثلة عديدة من جوامع الحكم والأمثال تظهر فيها علاقة تغييرات المناخ بالحياة الاقتصادية والاجتماعية لأفراد الشعب وقد استنتجت في ختام بحثها مايلي:

١ - ان المناخ والطبيعة قد خلقا التقويم السنوي.

٢ - ان الفصول تنشأ نتيجة دوران الأرض حول الشمس.

٣ - يتجسد كل من الصيف والشتاء اكثر من بقية الفصول فيما يتعلق بالمناخ فلكل من البرد القارس والحر خاصيته المتميزة.

٤ - نتجت عن أشهر الشتاء مصطلحات مختلفة تخص البرد وسقوط الثلج والمطر وايام اعتدال الطقس خلال أسابيعها المعروفة بأسماء خاصة. وان عدد أسابيع المناطق الباردة اكثر من عدد أسابيع المناطق الحارة.

٥ - تبدأ السنة الكردية في فصل الربيع وفي ٢١/ آذار والذي هو يومُ خصب الأرض وعطائها.

٦ - تظهر لنا الأمثال جوانب من حياة وطبيعة الشعب وفيها نصائح وتجارب السلف.

٧ - تختلف احصائية الأمثال والحكم المتعلقة بالفصول حسب اختلاف المناطق واللهجات.

٨ - تظهر من بين الأمثال هوية اللهجات ومنابتها المحلية.

٩ - ومن حيث الشكل فقد يظهر بعض التغيير في كلمات ولهجات الأمثال الخاصة بالتقويم، أما مضامينها فواحدة.

١٠ - تتشكل الأمثال حسب الوزن والقافية على أبيات ثنائية وثلاثية ورباعية وهي منظومة على الوزن المقطعي.

١١ - تركيز التعبير عن معاني الأمثال.

١٢ - أسماء الاشهر الخاصة في السنة الكردية والبالغة اثنى عشر شهراً تنسجم مع الظروف الطبيعية للمنطقة.